

8 (8).
ŞOĞER ABRAHAM TONOYAN'IN ANLATTIKLARI
(1901, MUŞ, VARDENİS K. DOĞUMLU)

Dedemin adı Hovhannes'ti; ninemin adı ise Kışmış. Sultan döneminde dedemi zorla İstanbul'a götürmüşler; hapse atmışlar. Dedem hapiste ölmüş.

1901'de Muş'un Vardenis Köyü'nde doğdum. Köyümüzde 800 hane Ermeni vardı. Köyümüzün içinden Meğraget geçerdik. Yağmur yağar, balıklar sudan dışarı çıkardı. İçecek suyu çeşmeden testiyle taşırdık.

Köyümüzdeki evlerin damları toprakla kaplıydı. Tandır evin ortasındaydı. Her gün lavaş ekmeği pişirirdik. Evin dışında ocak vardı; içinde çalı çırpı, odun yakardık. Dış duvarın altına üzerlerinde demir haç bulunan iki taş yerleştirilmişti.

Yaşadığımız ev büyüktü. Bahçemiz yoktu. Evimizde özel bir yer vardı; orda katlanmış yatakları üst üste yığarlardı, yataklar tavana yaklaşırdı. Karyola yoktu. Karanlık bir dünyaydı. Koyun, inek, manda, kısrak beslerdik. Buğday, mercimek, keten ekerdik. On iki mandamız, sekiz ineğimiz, iki yüz koyunumuz vardı. Sabanımız vardı. Beş-altı ev birleşerek birlikte tarlaları sürer ve ekim yaparlardı. O kadar çok buğday ekerdik ki, ürünü koyacak yer bulamazdık.

Toprak Türke aitti. Türke toprak vergisi öderdik. Buğday ekerler, biçerler, kepeğini rüzgârda savururlar, harman döverler, iş bittiğinde Türk devletinden birisi köy muhtarıyla gelir, yanında da bir odun getirirdi. Odunla [buğday yığınlarının çevresinde] çizgiler çizer. Yedi ölçü buğdayın sahibine verir, bir ölçü ise alır götürürdü. Nohut, mercimek ve kendirden vergi almazdı.

Evimizde herkes üzerine düşen görevi bilirdi; görev ayrımı yapılmıştı. Evin içinde yedi kadın, gelin ve kaynana birbirleriyle barışık olarak yaşarlardı. Yaşça en büyük olan yönetirdi. Evimizin gelinleri şunlardı: Voski, Maryam, Nare... Akşam çocuklarla karktik* oynardık.

Akşam ve sabah herkes kiliseye giderdi. Yaşlı kadınlar, gelinler, kızlar giyinip kuşanıp kiliseye giderlerdi. Bayramlarda oruç tutardık. Her gün ayin yaparlardı. Köyümüzde iki papaz vardı. İkisini de Türkler öldürdü. Bizde dini tören yapılmadan evlenilmezdi. Gelin iyi kumaştan dikilmiş bir elbise ve bir de ceket giyerdi. Başında, üzerine gümüş bir daire konulmuş bir başlık bulunurdu. Yüzünü sarı-yeşil-kırmızı renkli kumaşlarla örterdi. Çocuk doğurana kadar yüzü örtülü kalırdı. Gelinin elbisesi ipekli bir kumaştandı, kadifeydi. Bizim memleketin elbiseleri iyiydi. Kızları 13-14 yaşından itibaren evlendirirlerdi. Yirmi yaşına gelince onunla evlenmezler, "büyük, evde kalmış" derlerdi. İstedikleri kadar çocuk sahibi olurlardı. Kızın çeyizine yorgan, döşek, yastık, şal, çorap koyarlardı. Hediye olarak altın yüzük, altın gerdanlık verirlerdi. Karnavalda davul zurna çalar, oynar, yer içerlerdi. Biz helva, kete yapardık. Oruç tutulan günlerde zeytinyağında pişi böreği yapardık.

Memleketimiz sıcaktı. Bir çardak vardı; sıcak günlerde orda oturup muhabbet ederlerdi. Kadın milleti çalışmaz, ev işlerini yapardı. Hava sıcak olduğunda her gün nehirde yüzerdik. Su kuyusu vardı. Göl gibi bir yer kazmışlardı. Kısraklar içinde yıkanır, sonra da su tarlalara akıtılırdı.

Muş Şehri'nde doktor yoktu; hekim vardı. Çok sağlıklıydık; iyi yaşırdık. Tasalanacak bir şeyimiz yoktu.

Köyümüzde bir okul vardı. On köyün çocuğu köyümüzdeki okula gelirdi. Okul erkek çocuklar içindi. Kızlar okula gitmez, evde el işi yaparlardı. Köyümüzde bir hoca vardı. Kitap vardı. Köyümüzün halkı İncil ve Ermenice kitaplar okurdu.

Hürriyet'e kadar Ermenileri askere almazlardı. Amcam askere alındı.

Kürt köyünden Kürt dostlarımız vardı; evimize gelirlerdi. Kürtlerin tabak, kaşık ve bardağı yıkanıp ekmek ambarının altına konurdu. Onlarla yemek yemeye hakkımız yoktu. Amcamın oğlu katliam sırasında 10 yaşındaydı. Kürt dostumuz onu götürüp kurtardı. Kürt Türkten iyiydi. Türklerin arasında da hem iyi hem de kötü olan vardır; Kürtlerin arasında da iyi ve kötüler vardır, Ermenilerin içinde de. Her milletin içinde de hem iyiler hem de kötüler bulunur.

Nurlar içinde yatsın, Margar hoca devrimciydi; askerlere karşı savaştı. Onu Muş Şehri'ne götürüp darağacına çıkardılar. Türkler onun boynunu vurdular. Ermeniler onun kafatasını altın vererek satın alıp Muş'taki Aziz Karapet Manastırı'nın duvarının dibine götürüp gömdüler. Diyorlar ki, her dua edildiğinde mezarına nur inmiş. Margar'ın mezarı Ermenilerin ziyaret ettiği kutsal bir mekândı.

Katliamdan önce askere alma bahanesiyle Ermeni gençlerini topladılar; götürüp katlettiler.

Babam Abraham'ın tüfeği vardı. Türkler gelip kendi silahıyla onun üzerine ateş açtılar; boynuna bir organ geçirip, sürükleyerek götürdüler ve onu ateşin içine atıp yaktılar. Annem Altun bunu görünce, dayanamadı; öldü. Erkek kardeşim Hovhannes on gün annemin sütünü emdi. Ben ve erkek kardeşim öksüz kaldık.

1915 yılının Vardavar günü katliam yapıldı. Türk askerleri Dağıstanlı Çeçenler getirip bizi katlettiler. Bizim köyü yağmalamaya geldiler; koyunları, mandaları ve malları alıp götürdüler. Güzel olanları götürdüler. Halamın bir oğlu vardı; o gece gündüz benim yanımdaydı; onu da götürdüler. Erkek kalmadı. Küçük büyük herkesi toplayıp, Avzut Köyü'nün ahırlarına doldurdular; onları ateşe verip diri diri yaktılar. O ahırlar o kadar büyüktü ki; şimdi bizim kolhozun ahırları kadardı. İnsanları Malkhas Mardo ahırlarına doldurdular; ahırların etrafına ot yığınları yığıldılar; üzerlerine de gaz döküp ateşe verdiler. Babamın evinden 60 kişi o ahırlarda yandı. O gördüğüm günü, lao, düşmanım görmesin. Sadece ben ve erkek kardeşim kurtulduk. O günü ben kendi gözlerimle gördüm lao! Önce, güzel gelinleri ve kızları götürüp Türkleştirdiler; ne kadar genç erkek-bebek var idi ise annelerinin kucağından kapıp zaptiye yapmaya götürdüler.

Duman ve ateş ahırı sardığında, millet başladı öksürmeye ve boğuldu. Anneler çocuklarını unuttu, lao! gerçek bir Sodom-Gomor durumuydu. Yanan insanlar koşuşturup, duvarlara çarpıyorlardı; yere düşen kendi çocuklarını ayakları altında çiğniyorlardı. O gün kendi gözlerimle gördüğümü, lao! dağlardaki kurtlar görmesin. Diyorlar ki, o günü gören Türk molla, dayanamadı, kendini astı. O karışıklıkta insanların büyük bir kısmı boğularak öldü. Ahırın çatısı çöktü; çöktü, ölülerin üzerine düştü. Keşke ben ve küçük kardeşim de yanan 60 kişi gibi yansaydık da o imansız insanların acımasız ve Allahsız kanununu görmeseydik. Köyümüz Vardenis'i, Mışakhişen, Ağbenis, Avzut, Khıvner ve çevredeki diğer köylerin bütün sakinlerini ahırların içinde diri diri yaktılar. O gördüğüm günü benim düşmanım görmesin. Aramızda çok yaşlı bir kadın vardı; onu tanıyanlar ona Polo Arşak'ın kaynanası derlerdi. O kadın belki 100 yaşındaydı. Duman ahıra girmeye başladığında, genç ve çocukları topladı; onları yüzüstü yere yatırdı; analarını da çocukların üstüne yatırdı. Benim erkek kardeşimi de yere yatırdı. Önlüğünü de çıkarıp üstüne attı; beni de erkek kardeşimin üstüne yatmaya, ne kadar ağlayıp sızlasa da kalkmasına izin vermemeye zorladı. Tanrı ruhunu aydınlatsın; onun ruhu bir ışık parçası olsun. O kadın dedi ki: "Lao, ağlayarak bir yere varılmaz! Öyle bir yapmalıyız ki, her aileden bir oğlan kurtulsun, ateşten çıksın, ki onların ocağının dumanı sönmesin, ki, Allahsız ve vicdansız Türkün yaptıklarını dünyaya anlatsın. Millet! Umudunuzu kesmeyin! Kendinizi kaybetmeyin! İncancınıza sınıksız bağlı kalın! Naçar insanın Allah'ı büyüktür; belki bir kapı açar" Ben vücudumla kardeşimin üstünü kapladım. Ahırın pisliğinin içinde, ağzının burnunun üstüne düşmüş zavallının nefesi kesiliyor, dışarı çıkmak istiyordu. Uzun süre ağlayıp sızladıktan sonra bayıldı ve sakinleşti. Ahırın kirişleri yanınca, dam çöktü; ahırın üstünde bir gedik oluştu; alev ve duman o delikten dışarı çıktı; bize de hava geldi. Artık hava alabildiğimizden, ben ve amcamın kızı Areg, bilincini kaybetmiş olan erkek kardeşimi elinden kolundan tutarak dama çıkardık. Ben ve Areg de yanmış kirişlerin, cesetlerin üzerine basarak o gedikten dışarı çıktık. Dışarı çıktığımızda, Türk askerlerin çember oluşturmuş dans edip eğlenmekte olduklarını gördük. Onların söylediği şarkı bugüne kadar kulaklarımda çınlar: 'Yori yavrum yori!' [yürü yavrum yürü] deyip kılıçlarını birbirine çarptırarak dans ediyorlardı. O oyun, lao! artık hiçbir Ermeni evinde oynanmamalı. O vicdansız, Allahsız, vahşi hayvanların oyunudur lao! O oyunu oynarken bizi görmediler. Ben erkek kardeşimi sırtıma alıp kaçtım. Kaçtım, yakın kamışların arasına girdim. O kamışlara "şamb" derler. Karanlık basınca erkek kardeşimi alıp kaçtım; ne kadar zaman, ya da nereye kaçtığımı bilmiyorum. Bir de baktım ki, bizim tarafımıza doğru insanlar geliyor. Kardeşimi alıp bodur ağaçların arasına saklandım. Birden, o insanların Ermenice konuşmakta olduklarını duydum. Koşup onların grubuna katıldım. O grup Andranik'in grubuydu. Ben onun ayaklarının toprağının tozuna kurban olayım! Biz yürüdük, nereye gittikse Türk önümüzü kesti. Andranik'le Khoy yoluyla İran'a gittik; Türk önümüzü kesti. Kaçıp Nahçıvan'a, Karabağ'a, Kapan'a, Goris'e, Sisyan'a ve Sevan'a gittik... Eh! lao! nereye gidip eziyet çekmedik ki!... Goris yaylalarından da bu Talin'e geldik. O gördüğüm günü lao! düşmanım görmesin.

Ya Sisyan'ın ya da Goris'in bir köyünde, ki o köyün adı Ağudi-Vağudi idi, muhacirler tarlalardan başak toplamış, toplam 5-6 kilo kadar buğday elde etmişlerdi. 8-10 küçük çocuk vadideki değirmene o buğdayları öğütmeye gitmişti. O körpeler gidip geri gelmediler. Erkekler kalkıp gittiler ki, ne görsünler! Gözlerim kör olsa da görmeseydim. O Azerbaycanlı Türkler çocukları değirmenin şöminesine doldurup ateşe vermiş, diri diri yakmışlardı. Lao!

burdaki Türkler memleketimizdeki Türklerden hiçbir bakımdan farklı değildi. Doğrusunu istersen, bunlar bizim memleketimizin Türklerinden daha Allahsız ve zalimdi.

Gidip Andranik Paşa'ya çocukların şömineye doldurulup diri diri yakıldığını anlattılar. Andranik Paşa astrakan postundan yapılmış başlığını çıkarıp, yere çöktü ve mutlaka intikam alacağına yemin etti ve yeminini de yerine getirdi. O köyün Türklerinin hakkından geldi. Kurban olayım Andranik'in ayağının tozuna...

1922'de buraya, Talin bölgesinin Mehriban, şimdiki adıyla Katnağpyur Köyü'ne geldik. Bu Katnağpyur Köyü Ermeni köyüymüş. Türkler gelip kiliselerimizi yıkmışlar. Şose yapımı sırasında toprağın altından Khaçkarlar** çıktı. Sasun'un Arpi Köyü'nden Grigor Tonoyan'la evlendim. Kocam bizim köyün sovyetinin ilk başkanı oldu. Eğitimsizdi, ama çok akıllıydı. Şansızlığımdan o da 1955'te vefat etti. Dokuz evlat yetiştirdim. Çocuklarımla isimleri şöyledir: Ağavni, Varduş, Gülnaz, Mikırtıç, Sargis, Vaçakan, Hireğen, Anahit ve Şuşik. 36 tornum ve torun çocuğum var. Benim çocuklarımla iyidir; hiçbiri de serseri olmadı.

Erkek kardeşim Kars Amerikan öksüzler yurdunda öğrenim gördü; iyi bir öğretmen oldu. Keşke öksüzler yurduna göndermemiş olsaydım; yanımda kalıp çoban olsaydı. Evlenip çocukları olsaydı; Türklerin eksilttiğinin yerini doldursaydı. Çocuk yaştaki erkek kardeşimi Türkün kılıcından ve ateşinden kurtardım; sandım ki, artık kılıç da yok, ateş de. Dedim: burası Ermenistan; artık ne Türk var ne de ateş. Dedim: okusun, okur yazar adam olsun ki, başımızdan geçenleri dünyaya anlatabilsin. Nerden bilebilirdim 37 sürgününü göreceğimizi.

Kardeşim Hovhannes Abrahamyan 1912'de*** Muş'ta doğmuştu. Kardeşim öksüzler yurdundan gelip, Rusya'nın Krasnodar kentine gitti. Sonra gelip Meğri, Aparan okullarına müfettiş, Talin, Azizbekov'un Gındevaz Köyü okuluna müdür oldu. 37 yılında Daşnak olmakla suçlandı. 37 yılı hasat yılıydı. Götürdüler, çok götürdüler; biricik erkek kardeşimi de götürdüler. Kardeşimi Çarents ve Ağasi Khancıyan'la ilişkilendirip götürdüler. Götürdüler ve onun başını yediler. Vahşi hayvanların ağzından kaçırıp kurtardım; getirip imansız sırtlanın ağzına koydum. Allahsız, imansız sırtlan biricik kardeşimi götürdü; götürüp yedi. Gece gündüz ağlarım. Mezara kadar ağlayacağım. Mezar taşıma erkek kardeşimin adının da yazılmasını istiyorum. Şimdi de bu geniş ve büyük dünyada yapayalnızım; hiçbir şeyim yok; kimsem yok; çocuklarımdan başka kimsem yok.

Sargis oğlum tek umudum-koruyucum. Yukarda Tanrı, aşağıda Sargis. Sargis oğlum benim elimden tuttu, Felaket anıtına gittim; ağlaya-sızlaya oraya çiçek bıraktım; sandım ki, diri diri yakılanlar ordalar; benim öldürülen yakınlarımla mezarı budur. Çok ağlıyorum; memleketimize gitmek istiyorum. Gideyim bizim Meğrağ'ımızın tatlı suyunu içeyim; güzel dağlarımızın temiz havasını içime çekeyim, güzel memleketimizin. Bizim memleketimizin tadı ve kokusu başkadır lao! Memleketimize gitmeyi çok istiyorum. Allah'tan diliyorum ki, ben görmesem bile, benim çocuklarımla, benim torunlarımla Muş Şehri'nin aynı Yerevan Şehri gibi Ermenistan'ın parçası olduğunu mutlaka görsünler.

Ermenilere umut, sevgi, inanç, saygı ve vicdan diliyorum. Bu devlet iyidir; ama Tanrı'ya inanmıyor. Eğer vicdanın varsa, adilsin, senin ruhun kutsal demektir.

* Karktik: 3-5 küçük taşla oynanan bir oyun

** Khaçkar: Taşın oyulmasıyla yapılmış haç.

*** Bu anıyı aktaran Şoğer Tonoyan'ın kardeşi olan Hovhannes Abrahamyan ile Yeğişe Çarents arasındaki dostluğu bize oğlu doktor Sargis Tonoyan anlattı. Anlaşıyor ki, Çarents ve Hovhannes 1937'de aynı hücrede kalmışlar. Tarih bilimleri doktoru Albay Armenak Manukyan Ermenistan Cumhuriyeti Devlet Güvenlik Arşivleri'nden 'O "Kapital"ı yaktı' başlıklı hiç yayımlanmamış şiiri bulup çıkarmıştır. Büyük şair o şiirde hapis hayatından bahsediyor ve bizim çilekeş anlatıcımız Şoğer Tonoyan'a da birkaç dörtlük armağan ediyor:

Tornunun elinden tutmuş

Sırtında da bir bohça,

Yaşlı Şoğö boynu bükük

Nöbetçiye yalvardı.

-Köyden geldik, üç gündür

biz sıra bekleriz

Azıcık ekmek ve giysileri teslim etseniz.

Ama onu dinleyen kim!

-Hapishane müdürü geldi, dediler

-Şoğö koştı yanına.

-Yine görüş hakkında mı?

Yarın!...